

Kornai János: Gondolatok a kapitalizmusról Négy tanulmány

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011, 247 oldal

Kornai János szabatos stílusa nemcsak olvasói, hanem kritikusai dorgát is megkönynyíti. Új könyvének bevezetésében felsorolt szempontok ugyanis nagyon jó kiindulópontot jelentenek a kötettről való gondolkodáshoz.

Az első ilyen szempont Kornai felemás viszonya a főáramhoz. „Félig bent, félig kint” – fogalmazza meg ezt az ambivalens viszonyt. Elismeri a főáram „elméleteinek nagy magyarázóerejét”, ugyanakkor tagadja, hogy „ezzel az elméleti megközelítéssel *minden* fontos gazdasági kérdést jól meg lehetne magyarázni” (15. o.).¹

Ez a kettőség magyarázza azt is, hogy miért érdekesek Kornai munkái egyszerűen a főáramú és nem főáramú közgazdászok számára is. A főáramúak számára pontosan annak megértése lenne lényeges, hogy mi marad ki elemzéseikből. Kornai arra mutat rá, hogy ezek a kihagyások sem lényegtelenek: más mechanizmusokkal együtt teljesebb kép alkotható, amely jobban tükrözheti a komplex gazdasági-társadalmi intézményrendszerek működését. Kornai kutatásai megelőzték a főáramú közgazdaságtan intézményi vonulatát. Ezek révén egyre több „nem főárambeli” elem vált a főáram részévé, de jelenleg sem világos, mennyiben képes ez a főáramba integrált megközelítés pontosan leírni a nagy gazdasági-társadalmi rendszereket.

A nem főáramban gondolkodó kutatóknak pedig azért fontos ennek a sajátos szemléletnek az ismerete, mert Kornai példát mutat a főáramból származó eredmények ismerete és korrekt kezelése területén. Egy részüket beépíti, más részüket kritizálja, de a bírálat során sosem enged annak a kísértésnek, hogy az elméletek leegyszerűsítésükből felépített szalmababokat kaszabolja le. A módszertan további alapeleme a „szigorúság követelménye”. Az elemzés verbális jellege nem ment fel a szigorú logika mentén történő érvelés kötelezettsége alól, még akkor sem, ha ez a szigorúság nagyobb önfegyelmet kíván meg, mint amit a matematikai érvelés igényel.

A második nagy kérdés a szerző viszonya a kapitalizmushoz: „*egyértelműen* a kapitalista rendszer pártján állok” – írja (22. o.). Az elemzés célja azonban nem ennek igazolása: a szocializmushoz hasonlóan meg kell találni a kapitalizmus rendszer-szintű jó és rossz tulajdonságait, és ezek után adódik az a következtetés, hogy „a kapitalizmus a legkevésbé rossz a számításba jövő alternatívák között” (uo.).

¹ Itt és a továbbiakban a kiemelések az eredeti szöveg kiemelései.

Magyarországon Kornai a kapitalizmus és rendszerváltás talán leghitelesebb és egyik legfontosabb védelmezőjévé vált. Hosszú távú, rendszerszintű szemlélete hihetetlenül fontos ilyen válságos időkben: segít megkülönböztetni a kapitalizmus időről időre előálló válságainak ideiglenes jellegét a szocializmust törvényszerűen romba döntő folyamatoktól. Így érthetjük meg azt, hogy a tartós gazdasági növekedés és a szegény országok felzárkózása lehetetlen a kapitalizmus nagyobb innovatív képessége és látszólagos pazarlása nélkül. A rendszerszintű jellemzők vizsgálata pedig rámutat arra, hogy nem hozható létre olyan gazdasági rendszer, amely tetszőlegesen kombinálja a kapitalizmus és a szocializmus jó tulajdonságait – ezek az alapvető tulajdonságok szétválaszthatatlan csomagot alkotnak. A naiv harmadik utas megoldások nem megvalósíthatók.

Végül, Kornai hangsúlyozza: „a munka befejezetlen”. A kapitalizmus elemzése nem lezárt, és nem is olyan terjedelmű, mint a szocializmus leírása. A befejezetlenségnek műfaji következményei is vannak. A könyv nem egy zárt, homogén monográfia. A négy tanulmány közül kettő a kapitalizmus egy-egy rendszerszintű vonását emeli ki: az innovációt és a többletet mint a kapitalista gazdaság meghatározó jellemzőit. A harmadik egy előadás az átmenet értékeléséről, a negyedik pedig arról, miként ítéli meg a szerző Marx munkásságát. Az olvasó számára nem csak hátrányai vannak a lezáratlanságnak: érdekes lehetőséget jelent ez arra, hogy bepillantson Kornai gondolkodásába, elárul valamit arról, hogyan állnak össze a nagy gondolati rendszerei.

Az első tanulmány – amely a Reflexiók az átmenetről – húsz évvel a berlini fal leomlása után című² előadás alapján készült – a kapitalizmus talán legfőbb gazdasági előnyéről, a gyors technológiai fejlődésről szól. Magával a témafelvetéssel is fontos célja van a szerzőnek, mert a kapitalizmusnak ez a nagy erénye „töbnyire nem kapja meg azt az elismerést, amit megérdemelne [...] ezért haragos vagyok és csalódottnak érzem magam, amikor ezt a mellőzést látom” – írja személyes hangon a szerző (29. o.).

A cikk elméleti megközelítése – „a gyors innováció és a dinamizmus nem véletlenszerű jelenségek [...] ezek a kapitalizmus mélyen gyökerező rendszerspecifikus tulajdonságai” – jól illeszkedik az endogén növekedésmélet kiindulópontjához, amely szerint a társadalmi-gazdasági intézmények határozzák meg a technológiai fejlődést (Aghion–Howitt [1998]). Az endogén növekedésmélet azonban elsősorban a kapitalizmus különféle intézményeinek hatását vizsgálja a technológiai fejlődésre, miközben „számos jelentős hozzájárulása ellenére napjaink közgazdaságtanának legfeltűnőbb hiányossága talán az, hogy szinte semmilyen explicit kísérlet nem történt általában a szabadpiacon alapuló gazdaságok lenyűgöző növekedési teljesítményének, és az ehhez tartozó korábban elképzelhetetlen életszínvonal-javulás és technológiai innovációk magyarázatára” (Baumol [2002] 4.o.).

Miközben tehát az endogén növekedésmélet számos tényező (munkapiac, verseny, a technológia jellege) hatását képes vizsgálni, a kapitalizmus növekedési teljesítményének általános elemzéséhez hasznos lehet a kapitalizmus összehasonlítása egy alapve-

² Reflections on Transition: Twenty Years after the Fall of the Berlin Wall. UNU-WIDER, Helsinki, 2009. szeptember 18–19.

tően más rendszerrel – ahogy Kornai teszi. Az innováció fő forrását – Schumpeterhez hasonlóan – a vállalkozóban látja (*Schumpeter* [1980/1912]). A vállalkozást a kapitalizmusban segítő tényezők – a decentralizált kezdeményezés, az óriási jutalom, a verseny, a széles körű szabad kísérletezés, valamint a befektetésre váró lekötetlen tőke – támogatják. A szocializmusban mindennek az ellenkezője igaz.

Kornai leírásának erőssége, hogy az innovációs folyamat mindegyik fázisa esetében – a kutatástól a termék piaci bevezetéséig – empirikus példákkal bizonyítja a szocializmus alacsonyabb teljesítményét. A Kornai által összegyűjtött forradalmi innovációk közül például egy sem származik volt szocialista országból. Talán ennél is érdekesebb, hogy a már létező, termeléshez kötődő innovációk is sokkal lassabban terjedtek el a szocialista gazdaságokban. A rendszerváltás azonban trendtöréssel járt ezekben az országokban is, ahol a legtöbb nyugati technológiát gyorsan átvették.

Kornait legalább ennyire érdekli még egy kérdés: ha ilyen erős a kapitalizmus és a technológiai haladás közötti kapcsolat, akkor miért antikapitalisták mégis az emberek? Először is kimutatja, hogy az emberek többsége nincs tisztában a kapitalizmus és a technikai haladás közötti oksági kapcsolattal. Két csoport felelősségét vizsgálja ebben: egyrészt a közgazdasági oktatásban nem kap elég nagy szerepet ez a kérdés, másrészt a politikusok sem tudatosítják ezt az összefüggést. A kapcsolat jobb megértése – akár a kapitalizmuspárti politikusoknak, akár olyan szerzők könyveinek köszönhető, mint Kornai – növelheti a kapitalizmus társadalmi támogatottságát.

A könyv többletgazdaságról szóló fejezete a leginkább kidolgozott, amelynek korábbi – jóval rövidebb – változata a *Közgazdasági Szemlében* jelent meg. A szerző szintetizáló ereje ebben a fejezetben jelenik meg a leghatározottabban: számos egymástól függetlennek tűnő – keresletet visszafogó és a kínálatot növelő – mechanizmust mutat be, s ezek oka és hatása is egy irányba mutat. Az okok a kapitalizmus legalapvetőbb jellemzői: a kapitalista magántulajdon és a piaci koordináció, a következmény pedig a többlet megjelenése. A többlet ezért a kapitalizmus rendszerspecifikus vonása: „a többletgazdaságban egyszerre jelentkezik a többletkapacitás, a többlettermék-készlet és a többletmunkaerő” (157. o.).

A mechanizmusok között a főáramból és máshonnan származók is vannak. A főáramból is levezethető mechanizmusokat Kornai általában tágabban értelmezi, mint amit ezek főáramú interpretációja visszaad: „A döntéshozók motivációja nem intézhető el egyetlen szóval: profit. Mozgatja, *drive*-ot gerjeszt bennük a hatalomvágy, a presztízs megszerzése [...]” (87. o.). Ezzel együtt itt – az elméleti kapcsolatok bemutatására – azokat a főáramú modelleket emelem ki, amelyekben értelmezhetők a Kornai által leírt mechanizmusok.

A kapitalizmusban az oligopolisztikus versenyt folytató vállalatok túlzott kapacitást építenek ki. Ennek egyik magyarázó kerete lehet egy olyan több időszakos modell, amelyben a vállalatok első lépésben kapacitást építenek ki, és ezt követi a termékpiaci verseny. Az ilyen modellekben a vállalatoknak megéri többletkapacitást kiépíteni, hogy ezzel javítsák stratégiai helyzetüket a termékpiaci versenyben (*Spence* [1979], *Dixit* [1980]). Amennyiben nem feltételezzük a profitmaximalizáló viselkedést, akkor a döntéshozók vágyai még erősebbé tehetik ezt a típusú terjeszkedést.

A második mechanizmus a kapitalista vállalatoknak a kereslet bizonytalanságára adott reakciója. Mindegyikük nagy készletet tart, hogy mindenképpen ki tudja szolgálni vevőit. „A termelő-eladó a *saját* üzleti sikerei érdekében arra törekszik, hogy az eladók *összességét* tekintve túlkínálati állapot alakuljon ki” (84. o.). De miért ez az érdeke? Kornai elsősorban készletezési modellekre utal. Egy másik magyarázat azonban előtérbe helyezheti az aszimmetrikus információt és az annak csökkentésére tett erőfeszítéseket: ha a fogyasztó mindig bőségesen talál készletet, akkor arra következtethet, hogy a vállalat terméke jó minőségű. A túlzott készlet tehát – a reklámhoz vagy a garanciához hasonlóan (*Milgrom–Roberts* [1986]) – a jó termékminőség jelzése lehet.

A harmadik mechanizmus a schumpeteri teremtő rombolás. Minden időpontban sokan lépnek be a piacra, és az elsüllyedt befektetéseket végrehajtó vállalkozók hajlamosak lehetnek lassabban kilépni, mint optimális lenne az olyan modellekben, mint például *Hopenhayn* [1992] vállalatidinamika-modellje. Mindenképpen ki kell emelnünk ennek a megközelítésnek a rokonságát a gazdasági ciklusok munkapiaci keresést feltételező reálmodelljeivel (például *Andolfatto* [1996]).

A negyedik magyarázat a mérethozadék. A nagyfokú méretgazdaságosság felerősíti a *piacért folyó versenyt*, ami azzal jár, hogy a vállalatok egy ideig sokat ruháznak be, ezt követően azonban sok vállalat kiesik a versenyből. Sőt itt megjelennek olyan *keresleti oldali méretgazdaságossági hatások*, amelyek még tovább erősítik a piacért folyó versenyt. Kornait kiegészítve, érvelhetünk azonban amellett is, hogy a méretgazdaságosság nem is annyira különálló tényező, hanem inkább felerősíti a korábban bemutatott mechanizmusokat, mint például a túlzott kapacitásépítést, amelynek stratégiai motívációja erősebb lehet a nagy mérethozadékkal jellemezhető iparágakban.

Az eddig bemutatott kínálati mechanizmusokat felerősíti az, hogy a kapitalista vállalatok visszafogják a dolgozók béreit, és ezen keresztül a keresletet. Mint azt Kornai őszintén leírja: ez a megközelítés közel áll Marxéhoz. Marxhoz fűződő viszonyáról részletesebben ír a könyv utolsó fejezetében, és ott is kiemeli, hogy általában is sokra tartja Marx gondolatait a kapitalista gazdaságok dinamikájáról és tartós egyensúlytalanságáról.

Ezek a mechanizmusok, amelyeket mind a magántulajdon és a piaci koordináció mozgat, együttesen vezetnek ahhoz, hogy a többletgazdaság a kapitalizmus rendszerszintű elemeként azonosítható. A többlet nem feltétlenül található meg minden szektorban és minden vállalat esetében, de a többletgazdaságra való erős hajlam meghatározza a kapitalista gazdaságok működését. Az egyik kiemelt piac, amin jelen van, az a munkapiac.

Az elmélet után mérési kérdésekkel is foglalkozik a tanulmány. A könyvben szereplő ország szintű összehasonlítások mellett a modellből iparági szintű következtetéseket is meg lehet fogalmazni; az ilyen szintű elemzések hatásos próbáját jelentheti a többletgazdaság modelljének, és különösen annak, hogy mely mechanizmusok milyen erős szerepet játszanak benne. Kutatási témaként érdekes lehet ezeknek a következtetéseknek az átgondolása és a vizsgálatoknak az elvégzése.

A tanulmány kulcseleme a többletgazdaság jelenségének értékelése. Kornai leírja, hogy a kapitalizmus – vagy a többletgazdaság – teljes körű megítélése nem lehetsé-

ges a dolgozat alapján – a mű befejezetlen. A piaci rezsím vizsgálata azonban igen fontos, hiszen csak a kapitalizmus képes „a többletgazdaság mechanizmusai révén folytonosan mozgásban tartani és előre hajtani a modernizálás, az innováció, a gyors technikai fejlődés folyamatát” (156. o.). A többletgazdaság elemzése tehát kiegészíti az innovációról szóló fejezetet, hiszen azt a kapitalista gazdaság legalapvetőbb jellemzőiből vezeti le. Ha befejezetlen is a mű, összeáll az a komplex mechanizmus, amely megmagyarázza a kapitalizmus legfontosabb gazdasági előnyét. Érdekes viszont, hogy a többletgazdaság értékelésekor Kornai nem ír az ökológiai fenntarthatóság kérdéséről, pedig sok kritikusnak ez a kérdés juthat először eszébe a többletgazdaságról.

A kötet utolsó két tanulmánya egy-egy előadásra épül. A Liberté, Égalité, Fraternité című írás a rendszerváltás hatásaival és azok megítélésével foglalkozik. A szabadság minden dimenziója tekintetében egyértelmű az előrelépés, de paradox módon a felmérések alapján a rendszerváltó országokban élők értékrendjében nem kap ugyanakkora súlyt ez az érték, mint Nyugat-Európában. Az egyenlőtlenség növekedett a rendszerváltás követően. Az azonban, hogy „a magasabb egyenlőtlenség a kapitalizmus rendszerspecifikus tulajdonsága, nem jelenti azt, hogy egyetlen lehetőségünk a tehetetlen szemlélődés lenne” (196. o.). Ezekben az országokban van igény az újraelosztó gazdaságpolitikára, de ennél is fontosabb az, amit az oktatás tehet az esélyegyenlőség javításáért. A testvériség – vagyis szolidaritás – kapcsán a lehetséges megközelítéseket vizsgálja. Meglehetősen realiztikusan négy alapvető megközelítést mutat be: 1. az univerzális juttatások eltörlését, 2. az ilyen juttatások megtartását, 3. a populizmust és végül 4. az elvhűség hiányát. A dilemmák bemutatása után az előrejelzés lehetetlenségéről is ír: „Talán lesznek olyan szerencsés országok, amelyekben megjelenik egy nagy államférfi, aki képes szembenézni a rövid távú alternatívák közötti nehéz választással, de nem téveszti szem elől a hosszú és széles történelmi távlatot sem. És lesznek olyan országok is, amelyeket összezavart és zavarba ejtő politikusok irányítanak, akik elvesznek az egymásnak ellentmondó erők labirintusában, megrekednek és elsüllyednek a dermedt bürokratikus struktúrák mocsarába.” (206. o.)

Az utolsó tanulmány igencsak személyes: Marx egy kelet-európai értelmiségi szemével. Kornai számára fiatalon nem az intellektuális élmény adta az első lökést Marx felé, hanem a politikai közeledést, a kommunista pártba való belépést követte Marx olvasása. Vonzotta az intellektuális tisztasága és az univerzális magyarázó ereje. A Marxba vetett hite később morális okokból rendült meg, és ezt követte az intellektuális kiábrándulás a szocialista rendszer működésének megértése során. Marx felelőségéről határozottan fogalmaz: „a szocialista rendszer (nem valami képzeletbeli szép utópia, hanem az, ami létezett, amiben magam is éltem) *megvalósította* Marx tervét” (218. o.), hiszen a marxi gondolatmenetek szerint a kapitalizmus legfőbb jellemzője a magántulajdon, így a kapitalizmus felszámolásához köztulajdonba kell ezeknek az eszközöknek kerülniük. A felelőség mellett vannak a marxi gondolatoknak tovább élő elemei is. Elsősorban a kapitalizmus dinamikus elemzését sorolja ide: a kapitalizmus teremtő és romboló erejének felismerését, valamint annak bemutatását, hogy tartósan is kialakulhatnak a walrasi egyensúlytól eltérő állapotok.

Kornai új könyve fontos kiállítás a kapitalizmus mellett. Elemzése megmutatja, hogy a kapitalista rendszer jó tulajdonságai (innovativitása vagy a rendszert jellemző nagy termékválaszték) elválaszthatatlanok a rosszabb tulajdonságaitól (a nagyobb egyenlőtlenségtől vagy a munkanélküliségtől). Meggyőzően és szenvedélyesen érvel amellett, hogy ezzel együtt a kapitalizmus jobb az alternatíváinál, hiszen együtt jár a demokráciával és a technikai fejlődéssel. Ha a kapitalizmus elemzése nem is befejezett, a kötet sokat ad hozzá a kapitalista rendszer alapvető jellemzőinek jobb megértéséhez, és egyben – Kornai korábbi műveihez hasonlóan – példamutató a tiszta és szigorú gondolkodás, valamint az intellektuális tisztesség tekintetében is.

Hivatkozások

- AGHION, P.–HOWITT, P. [1998]: *Endogenous Growth Theory*. MIT Press, Cambridge, MA.
- ANDOLFATTO, D. [1996]: *Business Cycles and Labor-Market Search*. *American Economic Review*, Vol. 86. No. 1. 112–132. o.
- BAUMOL, W. J. [2002]: *The Free-Market Innovation Machine*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- DIXIT, A. [1980]: *The Role of Entry-Deterrence*. *The Economic Journal*, 90. 95–106. o.
- HOPENHAYN, H. [1992]: *Entry, Exit, and Firm Dynamics in Long Run Equilibrium*. *Econometrica*, 60. 1127–1150. o.
- MILGROM, P.–ROBERTS, J. [1986]: *Price and Advertising Signals of Product Quality*. *Journal of Political Economy*, Vol. 94. No. 4. 796–821. o.
- SCHUMPETER, J. [1980/1912]: *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkérről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusokról*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SPENCE, A. M. [1979]: *Investment Strategy and Growth in a New Market*. *Bell Journal of Economics*, 10. 1–19. o.

Muraközy Balázs